

De verbeelding van *community*

Rotterdam, Park en Villa Heerlijkheid Hoogvliet

Like Bijlsma / Eireen Schreurs

Stedenbouwkundig plan Hoogvliet met intekening van wijkgroen en voorzieningen, Rotterdam, 1953

Schetsonwerp stedenbouwkundig plan Hoogvliet, Rotterdam, 1953

Hoogvliet met op de achtergrond de olie-
raf naderij, jaren zestig

Het dijkdorpje Hoogvliet met op de achter-
grond de wijk Westpunt in aanbouw,
Rotterdam, circa 1959

>>

Locatie van Park De Heerlijkheid, op de voor-
malige sportvelden van VV Animo, Rotterdam

WIMBY! en FAT architects

Park en Villa Heerlijkheid Hoogvliet
Rotterdam, Hoogvliet

Park Heerlijkheid Hoogvliet incl. inrichtings-
elementen en hobbyhut
Concept: WIMBY! en FAT architects
Architecten: FAT Architects, Ds+V, Sigrun
Lobst, Korteknie Stuhlmacher architecten,
Opdrachtgever: deelgemeente Hoogvliet/
WIMBY!

Ontwerp en bouwjaar: 2001-2008

Uitvoering: gemeentewerken Rotterdam, ont-
wikkelingsbedrijf Rotterdam, J.J.A. Kerkhofs
Beheer en onderhoud: gemeentewerk
Hoogvliet

Financiële bijdrage: Groeibriljanten
(gemeente Rotterdam), Rijkswaterstaat,
Stimuleringsfonds voor de Architectuur
(Belvedere regeling), Rabobank Rotterdam,
ANWB fonds, Elise Mathilde Fonds, Fonds
werken en Wonen, Job Dura Fonds,
Prins Bernhard Cultuurfonds, Shell-Pernis

Villa Heerlijkheid Hoogvliet

Opdrachtgever: Vestia Estrade/WIMBY!

Concept: WIMBY! en FAT architects

Bouwjaar: 2005-2007

Aannemer: BAM utiliteitsbouw regio Rotterdam

Huurders: stichting de Villa

Financiële bijdrage: Groeibriljanten, Stichting
voor de Bevordering van Volkskracht

Ze nodigden door hun
functie en hun toe-
gankelijke beeldtaal uit
tot tijdelijk collectief
gebruik van het open-
baar terrein.

Het opwekken van stedelijkheid in een slaapstad

WiMBY! is, voor wie het niet weet, de afkorting voor Welcome in My Back Yard, het Hoogvlietse alias voor Crimson Architectural Historians en Felix Rottenberg. Deze projectorganisatie kreeg in 2001 van de Rotterdamse wethouder Herman Meijer de opdracht de herstructurering van Hoogvliet naar een hoger plan te tillen. Hij vroeg WiMBY! om Hoogvliet 'stedelijker, opener en levendiger' te maken. Deze perifere New Town uit de jaren zestig, ingeklemd tussen olieraffinaderijen en de Oude Maas, moest een proeftuin worden en zo de weg bereiden voor een alternatieve omgang met herstructurering in naoorlogse satellietsteden. WiMBY! nam de bestaande sociale samenhang en aanwezige kwaliteiten van de wijk als aangrijpingspunt voor haar projecten, in plaats van de eerder gedefinieerde woningbouwopgave en vooropgezette methoden. In de acht jaar dat WiMBY! bestond, richtte ze zich onder meer op het initiëren en ondersteunen van tijdelijke cultuuruitingen die bestaande sociale verbanden blootlegden of nieuwe verbanden genereerden. Hierbij werd WiMBY! gedreven door een expliciet streven naar stedelijkheid¹, als antipode tegen de dodelijk saaie suburb die Hoogvliet in hun ogen was.

WiMBY! verdeelt hun projecten zelf in 'kort' en 'lang'. Wij hebben voor deze analyse hun inspanningen geïnterpreteerd als twee experimenten: een Praktijk Experiment en een Imago Experiment, met elk een eigen vraagstelling rondom het thema van collectiviteit in de voorstad. Het Imago Experiment richtte zich op het scheppen van een nieuw beeld van stedelijkheid, of zoals ze het zelf formuleerden: als het creëren van een 'positief en excentriek imago versus de stad met de saaie NiMBY bewoners'.² Deze nieuwe vorm van stedelijkheid werd van onderop geconstrueerd, door het direct betrekken van bewoners. Het nieuwe Imago had allereerst tot doel de aanwezige professionele partijen los te schudden. Hoe kun je de koers van een proces wijzigen, krijg je 'de neuzen in dezelfde richting' en verwerf je als buitenstaander en bovendien laatkomer een positie binnen het dichtgetimmerde herstructureringsproces? Tegelijk diende deze tactiek om bewoners te activeren en hun een nieuw zelfbewustzijn te geven.

Het Praktijk Experiment onderzocht de mogelijkheden voor de inbedding van nieuwe gebruiksrutuelen in de suburb. Met name in projecten met een fysieke component werd dit uitgebreid getest. De beeldtaal die zij daarbij liet ontwikkelen werd tegelijk ingezet om het Imago Experiment te ondersteunen en te voeden. Gebouwvjes als de schoolparasites zijn hiervan sprekende en innovatieve voorbeelden. Ook hier richtte WiMBY! zich op de bewoners en de gebruikers. Zij kozen voor samenwerking met actieve en ondernemende Hoogvlieters, wat er soms zelfs toe leidde dat deze collectieven opdrachtgevers werden in projecten. De opgave van dit Experiment werd hiermee ook een vraag naar de plek van het collectief in de vernieuwde naoorlogse tuinstad. Hoe verhoudt zich dit ten opzichte van het collectief in de New Town-ideologie, waar de stad en haar openbare ruimte altijd nadrukkelijk *van iedereen* gedacht was? Vaak bleken deze projecten gevechten in de modder, met uiteenlopende partijen en met botsende belangen. WiMBY!'s genadeloze optimisme bleek een belangrijk wapen om tot werkelijke realisatie te komen. Het resultaat van deze exercities is absoluut fascinerend te noemen.

De Heerlijkheid als festival

In de lange planontwikkeling van WiMBY!'s spraakmakendste project, het park Heerlijkheid, kunnen ook deze twee Experimenten worden herkend. Directe aanleiding voor het project is de wens om 'het lange wachten op de gebouwde resultaten van WiMBY! (...) te verzachten'.³

Daarom bedachten ze in de zomer van 2001 de Heerlijkheid als een tijdelijk zomerdorp, een speel- en broedplaats, toegankelijk en aansprekend voor alle Hoogvlieters. Het project zou het nieuwe imago van Hoogvliet moeten overdragen. Het zou de gemeenschapszin van Het Nieuwe Hoogvliet belichamen: 'waar de netjes aangeharkte tuinen en de beklemmende sociale controle van de jaren zestig zijn bijgesteld naar wilde natuur en zelfverkozen collectieven'.⁴

WiMBY! haalde het Londense architectenbureau FAT erbij om een passend beeld te genereren voor dit nieuwe Hoogvliet. Deze destilleerde enkele Hoogvlietse *signs of space*.⁵ Vervolgens ontwierp FAT een aantal losse objecten, waarmee elke willekeurige plek tot manifestatieterrain van de Heerlijkheid zou kunnen worden getransformeerd. De objecten vertaalden het idee van community naar een gerichte toe-eigening. Ze nodigden door hun functie en hun toegankelijke beeldtaal uit tot tijdelijk collectief gebruik van het openbaar terrein. Lokale beelden werden in het voorstel vermengd met Angelsaksische rituelen. Dit resulteerde onder meer in barbecueplekken, een openluchtbioscoop en autosleutelplekken.

Een aantal ontwikkelingen leidde ertoe dat WiMBY! haar strategie omgooide en op zoek ging naar een meer permanente invulling van de 'Pleasure Garden'. Allereerst bleek het idee van een tijdelijk dorp om investeringstechnische redenen onhaalbaar. Verder was WiMBY! tijdens haar zoektocht naar *community* op een bont gezelschap van collectieven gestuit. De Surinaamse en Antilliaanse gemeenschap bleek een grote behoefte te hebben aan een culturele feestzaal voor verjaardagen en andere familiefeesten. WiMBY! vond twee lokale ondernemers die voor een dergelijk plan bij de deelgemeente geen voet aan de grond kregen. Maar er was ook een modelbotenclub, een actiegroep Bomenridders, een dierenbegraafplaats, een natuurspeeltuin en een manege, alle activiteiten of organisaties die her en der in slooppanden, garageboxen of oude scholen gehuisvest waren. WiMBY! herkende in hen opdrachtgevers voor het project. Als laatste kwam er aan de noordrand van Hoogvliet langs de A15 een grondstuk vrij, dat de deelgemeente aan WiMBY! ter beschikking had gesteld.

Deze condities maakten wederom een projectopzet mogelijk, waarbij het Imago- en Praktijk Experiment uitstekend gecombineerd konden worden. De bundeling van collectieven op die locatie zou de gewenste

stedelijkheid niet alleen kunnen verbeelden maar ook daadwerkelijk kunnen creëren. De perifere ligging werd hierbij niet als een bezwaar gezien maar als voordeel, vanwege het geluidsbelastende programma van de feestzaal. De collectieven zouden het terrein kunnen toe-eigenen en zo voor het beheer zorg dragen. Hiermee formuleerde WimBY! een uiterst interessant uitgangspunt, als wenkend alternatief voor het overvloedig aanwezige openbare domein van Hoogvliet. Zij koos een ideologisch radicale positie, waarbij openbaar kijkgroen, oorspronkelijk ontworpen om de stedeling een natuurervaring te verschaffen, werd vervangen door collectief gebruiksgroen. WimBY! nam de handschoen op en toog aan het werk.

De Heerlijkheid als park

De gemeente adviseerde WimBY! om voor deze locatie eerst een 'als pr bedoeld masterplan'⁶ te ontwikkelen, om enthousiasme en draagvlak te creëren en de eerste geldstromen op gang te brengen. FAT maakte een uitbundig ontwerp voor het park de Heerlijkheid inclusief de culturele feestzaal. Ze versneed de fragmenten uit de Hoogvlietse analyse tot een stedelijk beeld, dat als decoratief patroon de feestzaalgevel sierde. De bomen uit dit beeld representeerden het New Town-gedachtegoed, de schoorstenen stonden voor het omringende industriële landschap en een opgaande en ondergaande zon lieten zien dat het hier altijd zou bruisen. FAT interpreteerde de *signs* ook ruimtelijk. Zo vormde de kasteeldroom van een van de bewoners de inspiratie voor de opzet als klassieke buitenplaats en werd een tuinvijvertje een grote waterpartij. Daarnaast refereerde de gekozen vorm van buitenplaats aan de gewenste allure en aan particulier beheer. Het park was op een klassieke wijze georganiseerd, waarbij in- en exterieur als ruimtelijke sequentie waren vormgegeven. Het formele voorhof, door FAT omgevormd tot een bloemvormig parkeerterrein, werd via een theatrale trappartij met de feestzaal en het informele landschapspark erachter verbonden. De hal van de 'Villa' kreeg een tongewelf, geïnspireerd door een Venetiaanse kerk, als verbeelding van de *community*.

In het park waren her en der follies rondgestrooid voor de verschillende collectieven. Voor de buurt was er een openluchtbioscoop, de dierenbegraafplaats kwam op een mysterieus eiland terecht, de hobby-

clubs kregen een aantal hutten toebedeeld en voor de Bomenridders werd een plek gereserveerd voor een arboretum. Ook stond er een uitkijktoren en verder ontwierp FAT een uitgebreide catalogus aan inrichtingselementen. Hoewel het park min of meer afgesloten was, waren diverse openbaar toegankelijke doorsteken ontworpen. Op de geluidswal, bestaande uit oude giftige havenslib en vers bouwafval uit de herstructurering, werd een publieke route geprojecteerd die een verbinding met de aangrenzende recreatiezone garandeerde.

De Heerlijkheid als stedelijk fragment

Dit gedroomde plan werd op hardhandige wijze met de bestuurlijke realiteit geconfronteerd. Hinder- en gevaarcontouren noopten tot een radicale herschikking van het ontwerp. De Villa bleek op precies een plek te kunnen staan, en de waterpartij schoof naar de rand. Daarmee kwam de entree van het park een kwartslag gedraaid te liggen, haaks op de richting van de recreatiezone. De collectiviteit van het plan werd geformaliseerd met een sloot tussen park en randweg. De roze brug naar het terrein kon 's nachts worden afgesloten met een groot en feestelijk hek. De ruimtelijke sequentie van de buitenplaats verdween uit het plan en het voorhof werd een open asfaltvlakte met picknickbankjes. De

Eindbeeld 'Bestaand Beleid voor Altijd'.
Een combinatie van de vier gemaakte
Logica-keuzen uit de 24 stedenbouwkundige
modellen voor Hoogvliet

dierenbegraafplaats en het arboretum verschoven naar een eiland buiten het hek en de hobbyhutten clusterden tot een dorpje in de hoek van het park. De nieuwe parkopzet werd gelijk aan die van de Villagevel: een verzameling van stedelijke fragmenten, gelegen in een open landschap.

Ook de Villa veranderde van vorm. Als gevolg van intensief overleg met een telkens wisselende groep potentiële huurders en door onzekerheid over het beschikbare budget transformeerde de Villa van een landhuis tot een flexibele doos met een generieke plattegrond. Deze bevatte uiteindelijk een grote feestzaal voor 450 mensen, een café voor verjaardagen en op de eerste verdieping twee filmzalen en kantoorruimte. Het fonvormige dak verdween uit het plan. Zowel het wegvallen van de openbare route langs de Villa als het opheffen van de ruimtelijke hiërarchie in het plan leek WimBY! niet uit het veld te slaan.⁷ Waar niet op werd bezuinigd was de dubbele gevel, een echte *decorated shed*, die aan strenge geluidseisen moest voldoen en inmiddels centraal onderdeel vormde van het Imago Experiment van WimBY! Met een aantal subsidies en hulp van de corporatie Vestia, die de imagowaarde van dit plan onderkende en bereid was opdrachtgever te zijn, werd dit plan, zeven jaar na het eerste idee, in gebruik genomen.

De logica van de plek

Het gebouwde resultaat van jarenlange inspanningen blijkt verrassend. In een asfaltveld ligt een van nieuwheid glimmende Villa, uitgevoerd in knallend goud en blauw. De gevels zijn puntgaaf gedetailleerd als decorstukken en geven het geheel een vervreemdend effect. Her en der zijn roze picknicksets, roze houten bankjes en sportmeubels uitgestrooid over het terrein. Er is een felgele hobbyhut gerealiseerd voor de modelbouwvereniging. De natuurspeelfuin creëert een eigen groene wereld aan de noordkant van het terrein, afgesloten met een poort en een brug. De glimmende parkmeubels, de intrigerende *cutting edge* Villa-architectuur en het totale contrast met de omgeving geeft de indruk van een sprookjeswereld. Het gehele park is omzoomd met een geïmproviseerd gaashek. De toegangsbrug is afgesloten met een overgedimensioneerde dikke deur. Op de brug staat met grote letters Heerlijkheid geschreven, zodat we ons niet kunnen vergissen.

De poort is gesloten op de zaterdagmiddag dat wij er zijn en het park is leeg. De sleutel blijkt in handen van de feestzaalexploitanten, die het park liever niet continu open laten staan. De feestzaalverhuur blijkt een groot succes. Voornamelijk Turkse en Marokkaanse families huren het voor trouwerijen. Het is volgens de beheerder gemakkelijk bereikbaar vanaf de snelweg en het blijkt beschouwd te worden als het luxe alternatief voor trouwerijen op industrieterreinen in de regio. Voor verjaardagen in de kleine zaal op de begane grond blijkt de locatie iets te duur. Er zijn plannen om hier een café te maken. Verder zijn er incidenteel miniconferenties en festiviteiten voor jongeren uit Hoogvliet, waar ook het evenemententerrein achter de Villa voor gebruikt wordt. Bij een dergelijk evenement is een schietpartij geweest, met als gevolg dat de officiële opening van de Villa voorlopig is uitgesteld. Naar aanleiding hiervan heeft de deelgemeente beveiligingscamera's geplaatst van het geld dat gereserveerd was voor de multicolor topklaag op het asfalt rondom de Villa.

Het blijkt moeilijk te zijn huurders voor de leegstaande ruimten te vinden, ofschoon er wel gesprekken gaande zijn met een kinderdagverblijf en met Pathé Spijkenisse voor een filmzaal. Vele organisaties uit Hoogvliet blijken interesse te hebben in een hobbyhut, maar kunnen het geld voor een FAT-hut niet opbrengen. Wie dat wel zouden kunnen zijn de vele bedrijfjes die zich melden. Zij komen af op de goede bereikbaarheid van de locatie en het spraakmakende gezicht. Vooralsnog worden deze klanten afgehouden: dat is niet de doelgroep en het is bovendien geen bedrijfsterrein.

De Heerlijkheid als icoon van 'community'

Het collectief domein stond centraal in beide Heerlijkheidsexperimenten. Dit collectief werd opgevat als een alternatieve vorm van openbaarheid, vanuit de bewoners en gebruikers gevoed en opgebouwd. In de loop van het proces is het beeld van het collectief de reële werking van het collectief, de gebruikspraktijk gaan overschaduwen. Het Imago Experiment vormde met haar logica van burgerparticipatie en stedelijkheid een consistent planonderdeel. De kracht van dit Experiment moet niet onderschat worden. De impact van WimBY! op het zelfvertrouwen voor gemeenteambtenaren, de mentaliteitsomslag die Crimson en Rottenberg veroorzaakten, maakten van de herstructureringsopgave van

Hoogvliet een buitengewoon voorbeeld, waarin volop geëxperimenteerd werd en de grenzen van het mogelijke flink zijn opgerekt.

De eerste jaren van de Heerlijkheid waren zeer succesvol. Tijdens de drie Festivals die WiMBY! organiseerde om de Heerlijkheid aan te kondigen kwamen beeld en gebruik bij elkaar, in avonden van congestie van stedelijke fragmenten. WiMBY! kon het stedelijke ritueel hier in eigen hand houden. Vanaf het moment dat de tijdelijkheid vervloog en het idee in de werkelijkheid werd geïmplementeerd groeiden de twee Experimenten uit elkaar. Het Praktijk Experiment transformeerde van achtereenvolgens de Heerlijkheid als festival via de Heerlijkheid als park naar uiteindelijk een collectie stedelijke fragmenten met een hek eromheen. Door het permanente karakter van de uiteindelijke Heerlijkheid heeft WiMBY! de regie moeten overdragen, maar wie is de opvolger? Nu wreekt zich dat 'het park (...) in kleine stukjes ter adoptie (werd) aangeboden aan een schijnbaar onsamenhangende en haveloze bende van deelnemers'.⁸ Ondanks de lokale worteling van de beheerders lijkt de plek vooralsnog niet in de harten van de *gewone* Hoogvlieter gesloten. Het succes van de Villa volgt de kwaliteit van de plek in de regio: een perifere locatie, gemakkelijk bereikbaar vanuit de snelweg. Het dagelijks functioneren is er niet een van openbaarheid, laat staan van stedelijkheid en levendigheid.

Naar aanleiding van het project de Heerlijkheid kunnen kritische vragen worden gesteld over de publieke potentie van het collectief. Gedurende het proces is het project steeds exclusiever geworden en het publieke belang van de agenda gevallen. De veelkoppige projectgroep heeft dit belang blijkbaar niet kunnen incorporeren. Het uitgangspunt om al het collectief programma op een plek te concentreren maakte het plan tegelijk vernieuwend en ambitieus maar ook kwetsbaar. De geluids-overlast van de feestzaal maakte dat de logica van deze perifere plek nooit ter discussie kon worden gesteld. De locatie van het eerste Heerlijkheidsfestival, tussen de kerk en het winkelcentrum, had nieuwe mogelijkheden geschepd. Nu zijn er twee verschillende werkelijkheden ontstaan: een sprookjesboek⁹ dat van Amsterdam tot New York in de boekhandels ligt, en een feestzaal opgefleurd met collectieve beeldtaal aan de rand van een Rotterdamse suburb. Het imago loopt vooruit op de praktijk. Het is aan de gebruikers om dat in te halen.

Naar aanleiding van het project de Heerlijkheid kunnen kritische vragen worden gesteld over de publieke potentie van het collectief.

- 1 'De waarden die WiMBY! trachtte te realiseren met haar projecten voor Hoogvliet zijn samen te vatten onder een noemer: de even brede als voor meerdere interpretaties vatbare stedelijkheid', *Het grote WiMBY! boek*, p. 29.
- 2 *Het grote WiMBY! boek*, p. 32.
- 3 *Het grote WiMBY! boek*, p. 337.
- 4 *Het grote WiMBY! boek*, p. 32.
- 5 Zie *learning from Levittown*, Denise Scott Brown, jaartal. In deze studie is de overgang van het publieke naar het private domein in de suburb onderzocht, aan de hand van een analyse van *signs*, markeringen geplaatst door bewoners. FAT snijdt de Hoogvlietse *signs* los van haar betekenis en componeert een beeld dat door zijn icoonwaarde nieuwe betekenis krijgt. Zie ook C. Barker, http://www.thepander.co.nz/art/reviews/cbarker200404_1.php.
- 6 *Het grote WiMBY! boek*, p. 351.
- 7 *Het grote WiMBY! boek* wijdt twee louter beschrijvende paragrafen aan de planwijziging, p. 351-352.
- 8 *Het grote WiMBY! boek*, p. 378.
- 9 'Het sublimeren van die kern (van het huidige Hoogvliet) in een geloofwaardig sprookje is vervolgens de taak van het project.' *Het grote WiMBY! boek*, p. 32.

Literatuur

Het grote WiMBY! boek, Crimson Architectural Historians en Felix Rottenberg, Rotterdam, 2007
Jasper de Haan, <http://www.archined.nl/archined/6341.html>
Paul Groenendijk, <http://www.architectuur.nl/1013296/Een-project-uitgebreid/Heerlijkheid-Hoogvliet-Rotterdam.htm?jumpTo=intro&showall=true#intro>
Chris Barker, http://www.thepander.co.nz/art/reviews/cbarker200404_1.php

Met dank aan

Annemie van der Kooij (destijds account manager Hoogvliet voor DS+V)
Rien Korteknie en Sjoerd de Boer (Korteknie Stuhlmacher architecten)
Michelle Provoost (WiMBY!)
Lloyd Beaton (beheerder Villa)

